

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

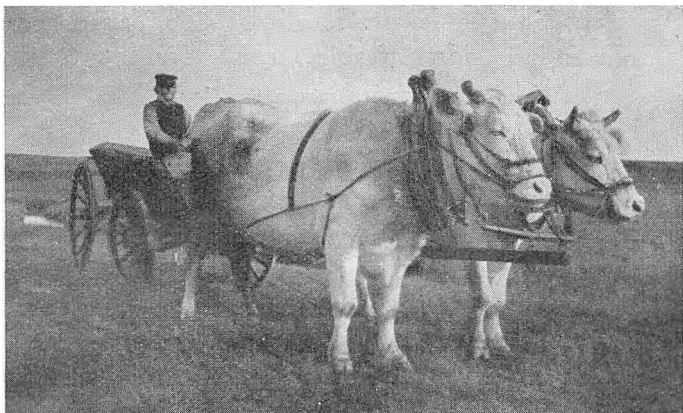
ESBERN JESPERSEN

BONDEKAAR I TUSIND AAR

BIDRAG TIL VOR BONDEHISTORIE

I RINGKØBING AMT

Amtets sidste Studekører.

Bondekaar i tusind Aar

Esbern Jespersen

VORDER Træl dræbt, gøres samme Ed, som naar andet Fæ dræbes, og der bødes tre Mark til Bonden.

Gennem dette Lovbud faar vi et Kik ind i Nordens Oldtid, da et Faatal af Landets Indbyggere var Storbønder, medens Resten var retsløse Trælle. Med Kristendommens Sejr følger Trællenes Frigivelse, og samtidig lægges store hidtil udyrkede Arealer under Plov. Trællene forsvandt i Bondestanden, og af denne udskiltes Herremændene. Et klasseløst Samfund var der aldrig.

Efter Valdemarstiden hører Udflytning til Torperne hurtigt op; der grundes næsten ingen nye Bebyggelser, og Samfundet faar et stillestaaende Præg, der først ændres med de store Bondereformer.

Bonden var ikke mere Landets Overklasse og havde ikke stort andet end Navnet tilfælles med

Oldtidens Storbonde, der levede af sine Trælle som Herremændene siden af sine Hovbønder.

Hvad skal Bonden med mere Bo
end to Øksne og en Ko?

hedder det i Folkevisen om den Bonde, vi kender.

Naturligvis var Bondens Kaar gennem den historiske Tid skiftende; der var gode Tider og sølle Tider, gode Regeringer og mindre gode. Men Bondens ydre Hjælpemidler ændredes ikke. Kender vi Bondelivet, som det levedes af vore Bedsteforældre, og Bondens Kaar før de store Reformere, da kender vi faktisk Bondens Liv og Kaar i tusind Aar.

Det kan dog ikke derfor indtegnes i et almengyldigt Billede. En ensartet Stand udgjorde Bønderne aldrig; der var store Brug og smaa Brug; der var Selvejere, Fæstere, Husmænd, Indester og ikke at forglemme Samfundets nederste Lag, Almisselemmer og Betlere, med vidt forskellige Kaar og Livsvaner.

Henved hundrede Gaarde i Amtet har i kortere eller længere Tid været Herregaarde; men de var ikke jævnt fordelt over hele Amtet; en Broderpart laa i Skodborg Herred; over Halvdelen af Amtets Sogne var ganske fri for Hovedgaarde, og Bondens Afhængighed af Herremanden stod i omvendt Forhold til Afstanden.

Tilsyneladende uden Plan eller System antog Bebyggelsen en højst afvekslende Karakter, og det er klart, at det gamle Fællesskab maatte udvikle sig helt forskelligt i Enestegaard, Dobbeltgaard og større eller mindre Byer. Alene de uens Naturforhold maatte paavirke Økonomi og Mentalitet forskelligt i de forskellige Egne. Og saa sagde man:

Her i Skaw er e't aa gnaw.
 En maa ta'e nap aa nyw,
 om en ska i Haderup blyw.
 I Tved der løwwer de aa Swed.
 Uden Engbjerring aa Skalleføe,
 var Sunds Sogn snaar øe.
 I Ørre behøwwer de e't aa sørre.
 I Vaer der løwwer de taer,
 de sæler dje Flæsk aa eder dje Swaer,
 det sto skrøwwen o Aulum Kjerkdaer.
 I Skjærk de løwwer aa Klumper aa Perk,
 de baager dje Kaager som Lerkæk,
 det sto skrøwwen o Aulum Kjerkvæk.

Velsagtens for Rimets Skyld faar man en Kringel
 i Hvingel. Af andre Aarsager møder man i Ulborg
 Adel, i Torsted Skradel, i Staby Tyww, det er e't
 Lyw. Nej, for de stjal Præstegaarden 1822—25, mens
 deres fordrukne Præst Büchler var suspenderet.

FÆLLESSKABET

I Lundenæs og Bøvling Amter, hvortil Øster- og
 Nørre Horne Herred hørte, var der i Kristian den
 Femtes Dage 4153 Gaarde og 844 Huse med Hart-
 korn samt 96 Huse uden Hartkorn. En Undersøgelse
 vil for det meste vise, at disse Gaarde og deres Nav-
 nes Oprindelse taber sig i den graa Oldtid.

I Gaarden boede ofte to eller flere Familier, der
 hver hæftede for sin Part af de faste Udgifter, og saa
 kunde der være flere Hold Aftægtsfolk. Adskillige
 af de saakaldte Enestegaarde viser sig efter en nøjere
 Undersøgelse at være Smaabyer eller i hvert Fald
 Dobbeltgaarde. Af saadanne havde Vinding Sogn
 syv Par; Bygningerne laa klos op ad hinanden. Hist
 og her fandtes Tvillinggaarde med et fælles enlænget
 Stuehus, hvis Indgangsdøre hang paa en fælles Stolpe.

I Sunds Sogn matrikuleredes Røjen 1683 som to Gaarde med i alt 9,92 Tdr. Hartkorn. Men det var i Virkeligheden en ganske ejendommelig By, beboet af fem Mænd med hver sit private Stuehus og en stor enlænget Lade. Stuehusene og den lange Lade dannede et Stykke Gade og blev af vejfarende kaldt Sunds Købstad. I mange Byer som Gellerup, Gelle-

Fig. 17. Moderne Husmandsbrug i Sunds.

Peder Vad, fot.

ruplund, Kollund og Holing laa Gaardene i een lang Række. Røjkjærby's seks Smaagaarde laa i to parallelle Rækker med stor Afstand mellem Gaardene. Vindbys fem Gaarde laa ved et Sig i spredt Orden. Nogen gennemtænkt Byplan synes ikke at være til Stede. Dog skal Byerne kunne henføres til tre Grundformer: Rundbyen, Langbyen og Terrainbyen.

Plan var der i hvert Fald i deres Anlæg midt i Mosekonens iskolde Bryggers; man kunde vanskeligt faa det fugtigt nok; det var Græsgange og Vand, man søgte. Alle Vinding Gaarde laa ved Kilde, Kær,

Bæk, Vad, Mose, Sig, Junge, og de fleste har Navn derefter. Man ser de gamle Tomter og gyser.

— Nogen Væsensforskel mellem Enestegaard og By var der ikke, og nødvendige Regler om Fællesskabet, om Rettigheder og Pligter voksede sin naturlige Vækst med dybe Rødder i Oldtidsmuld. Hvad der fra Arilds Tid var Sæd og Skik, nedskrev man

Fig. 18. Enestegaarden Sandfær, Vind.

Peder Vad, fot.

uden Famlen i Landskabslovene. Og rundt omkring i Bysamfundene fandt det Vej til »Vider og Vedtægter«.

Hvor mangeartet og indviklet Fællesskabet var, kan her blot antydes. Det bestod jo ikke alene mellem Bønderne indbyrdes, men ogsaa mellem Bønderne og Godsejerne.*) Enestegaardene kunde godt

*) Vind Sogns 26 Smaagaarde var 1663 beboet af 1 Selvejer og 32 Fæstere, og disse laa under 14 forskellige Godsejere, hvoraf 1 boede paa Sjælland. Stamhuset Lundens havde 1757 Bønder i 7 Herreder og Fællesskab i 44 Sogne. I Aarene 1811—14 udskiftedes Skern Mærsk eller Enge af Fællesskabet mellem 91 Lodsejere i Skern, 43 i Stavning, 46 i Debjerg, 22 i Sædding, 35 i Bølling, 28 i Fæster, 18 i Borris, 2 i Lønborg, 1 i Egvad og 1 i Aadum.

ligge i Fællesskab med andre Gaarde, Byer eller fremmede Sogne. Og Enestegaarde kunde have indbyrdes Fællesskab om Sognets Enge, Moser og Heder. De kunde endvidere have fælles Hoveriforpligtelse, idet Herremændene inddelte deres Hovbønder i Roder med hver sin specielle Opgave.

Medens de sjællandske Byer kun havde tre Vange, var der langt flere her; de kaldtes Aarsgøder eller Tægter, Fald eller Skifter, der atter var delt i Agre. Hver Mand havde sine Agre rundt omkring i Faldene (uregelmæssigt bold eller solskiftede). Agrene var hans og ingen andens; der var altsaa intet Ejendomsfællesskab til Indmarken, men nok Dyrkningsfællesskab. Og saa var der Ejendomsfællesskab til Gade, Forte, Fæled og Udmark. Følgelig vedtager Ørre Bymænd 1720, at »hvo, som slaar, pløjer eller saar i Fort eller Fæled, bøder 1½ Td. Rug«. Og ingen maa i Estvad Fæled have mere Kvæg eller Bæster, end han har Jords Vurdering til.

Alene disse Bestemmelser, hvor rimelige de end maatte være, slog Bom for Udvikling og Fremskridt i Aarhundreder. Til Gaarden hørte en Toft; der var Bonden sin egen Herre.

Problemerne i Fællesskabets Tid var andre end nu om Dage; det ses af, hvad man finder fornødent at lovfæste. Landbrug var dengang som nu baade Agerdyrkning og Kvægavl, og løsgaaende Kvæg i sin Kornmark var ingen tjent med. Vi lukker Kvæget inde i Fænne, haabløst for Datiden; kunde man blot lukke det ude fra Kornmarken; derom maatte Opgaven samle sig. Efter Indhøsten opgav man Ævred, slog Dyrene verløs; det var hver Mands Ret. Og et Par Slægtled under og efter Reformtiden grundede

man over, om æ Bønder kunde bestaa, naar enhver kunde begære »Fred uden Hegn«. I en spredt Bebyggelse var Problemet mindre, men Mændene i Dobbeltgaarden maatte dog finde en tilfredsstillende Løsning. Og Bymændene talte sig til Rette paa Grandestævnet.

Hvam Bymænd og de fra Pergaard ønskede 1689 en Ende paa Tvist og Uenighed og lovede derfor i en Vide og Vedtægt at hegne hverandres Agre, Enge og Fælleder, indtil Rug var inde. De vil mødes hver Søndag efter Prædiken paa Grandestævne med hver sin Talstok, hvorpaa Bøderne opskrives, og de vil aflevere Pengene anden Juledag til Oldermændene, saa de kunde komme dem alle til fælles Bedste. De gik til Øl.

Trabjerg Bymænd holdt ogsaa Grandestævne i den bedste Hensigt; to Svogre kom dog op at slaas, og Retten dømte den værste til at betale trende Lod Sølv. For Oldermændene skulde man have Respekt. »Befindes nogen ham uskikkeligen at begegne med Skælden og Banden«, bødes 8 Mark til ham og 8 Skilling til Byen (Estvad). Man vil overhovedet ingen Banden og Sværgen have paa Bystævnet; det koster 4 Skilling; sker det af Uagtsomhed, slipper man dog med det halve. Otte Dage før Voldermisse skal enhver lukke for sit Korn. Hver Søndag Eftermiddag Kl. 2 slæt, fra otte Dage før Voldermisse, til Korn er inde, skal hver Mand møde paa Grandestævne med sin Tallistok. Svin skal ringes og holdes tøjrede. »Gæs og Ænder skulde aldeles være afskaffede udi Estvad By«. De gør nemlig mere Skade end Gavn.

Søgaardmændene i Sevel Sogn møder 1760 til Vide

hver Søndag straks efter Middag fra Philipi Jacobi Dag, til Korn er inde. De forlanger ogsaa Fred for Rugsæden. Oldermændene skal Søndagen før Høst tage Bymændene med rundt paa Kornvangen for at se, om Rugen er moed; forinden maa ingen begynde at høste. Før Korn er bjærget, maa ingen tøjre paa Stubbene, end ikke paa sine egne. Faarehyrden tager Kost hos Bymændene, een Dag for hver fire Faar.

I Ørre 1720 begynder Bymændene Vide næste Søndag efter Voldermisse; da skal enhver have sine Diger og Led færdige. Og hvo der ikke lukker Led efter sig, skal, hvad enten Fæ ganger paa Marken eller ej, bøde to Skilling. Ingen maa pløje, saa eller harve under Gudstjenesten, ingen maa vende sin Plov paa anden Mands Ager, ingen maa holde Drift eller Tøjren uden paa sit eget eller Fælleden, Svin maa ikke vrede i anden Mands Kaalgaard.

I Snebjerg koster det ogsaa dyrt at slaa Byled og Gaardsled aabne. Og saa vil man ikke have, at nogen huser Folk, som er tyvagtige, oprørske, bagtalerske, rebelske, Skændegæster, eller Folk, som kommer ondt eller Trætte mellem Grander.

Tørring havde ingen Byer, men et herligt Fiskeri, hvorom de 1766 opretter et Videbrev, der sætter Regler for Fiskeriet og Grænser for Optøjer i Bækhuset; her maa ingen Kvindespersion komme. Og hvis nogen bander, sværger, spiller Kort eller laver andre Skarnsstykker, straffes Karle med en Rdl. til de fattige og Drengene paa Rumpen udi Skolehuset.

Pligt til gensidig Hjælp gentages atter og atter, var i øvrigt en uskreven Lov. Da Peder Resdals Gaard i Vinding brændte ind under Jul 1829, kom samtlige Sognefæller ham til Hjælp med Brød, Brændevin,

Lys, Rug, Byg, Tag, røde Fade, sorte Sætter og Arbejde. Det gav da tredive Potter Brændevin, næsten hvad en Aftægtsmand behøvede i et Aar.

— Sognefællesskabet var en levende Realitet, hvad enten der var By eller ikke. Og Kirken var det samlende Midtpunkt. Bønderne var aldrig sat ud af Spillet. Bønderne var Sognefogeder, Herredsfogeder, Kirkeværger, Præstens Medhjælpere, der skulde overvaage Moralen. Tillidsposterne øgedes; der blev Brug for Fattigforstandere, Skolepatroner og Skolekommissioner. Mens gamle Former for Fællesskab smuldrede hen, voksede nye frem. Reglement af 9. Juli 1803 beordrede Pastoratets Sogne sammenlagt. 1841 oprettedes Sogneforstanderskabet, som 1867 blev til Sogneraad.

FÆSTEBONDENS KAAR

Nogen definitiv Forklaring paa Fæstevæsenets Oprindelse og Udvikling har vi ikke. Selvejergaarden gik i Arv til et af Børnene uden Herremandens Medlemkomst. Af Fæstegaarden havde han Ret til Stedsmaal eller Indfæstning, c. en Trediedel af Gaardens Værdi. Indfæstningen var i Kristian den Fjerdes Dage c. ti Rigsdaler pr. Td. Hartkorn. Efter Reformtiden betaltes sædvanligvis c. 400 Rdl. af Gaarde under Ausumgaard.

Landgilden kan bedst sammenlignes med vor Tids Prioritetsrente. Den var i tidligste Middelalder c. $4\frac{1}{6}$ Procent af Jordværdien. Godsejerne førte Jordbøger over deres Fæstegaarde. Hver Gaards Skyld skulde være som fra Arilds Tid og betaltes sædvanligvis in natura, som 1547 paa Tvis Klosters Gods bestod af Rug, Byg, Havre, Smør, Skovvogne, Svin,

Lam, Gæs, Høns, Fødenød, Honning og Gæsteri.

Efter Jordebøgerne omregnedes 1664 hver Gaards Skyld til Hartkorn, hvorved vi fik vor første Matrikel, der dog led af den Mangel, at Gaarde, der saaledes kom til at staa til mange Tønder Hartkorn, undertiden var ganske forsvundne i Lyngørkenen.

Efterhaanden gik man over til at betale Landgilden helt eller delvist i Penge. 16 Vinding-Gaarde under Tvis Kloster kunde 1770 betale deres Skyld med 2 Rdl. pr. Td. Hartkorn, men saa let slap man langtfra alle Steder.*)

Værre var det dog med Hoveriet, som efter Aar 1600 stadig øgedes. Traditionen blev, at Hovedgaardene skulde drives ved Hovbønder. Men disse var for det meste i Krise. En bred Strøm af Landbø ungdom drog Aar efter Aar mod æ Sønden til Købstæderne eller Hovedstaden. Paa Landet steg Karlelønnene, og Bønderne hjalp sig med Drengene. Mange Gaarde laa øde, idet ingen kunde svare Udgifterne. Saa satte Kriselovgivningen ind, vi fik Stavnsbaandet, og det saa ud, som om det hjalp. Opgangsaarene begyndte, man merglede, Omsætningen steg, og Humøret steg. Men for Hovbønderne betød Fremgangen nye Byrder; Hovedgaarden skulde jo drives af Hovbønder. Hvorledes skulde Herremanden ellers kunne bestaa.

Regeringen prøvede dog paa 1769 at faa Bøndernes Pligtarbejde fastsat til visse Dage om Ugen. Det havde nær taget Pippet fra Herremændene. Skulde man tro, Kontorius i København havde Begreb skabt

*) Landgilden i Bøvling og Fjaltring Sogne under Ryssensten synes at være langt større. Gaarden Løkke (6.4.0.0) stod for 6 Tdr. Byg og 1 Lpd. Smør. Godballe (4.4.3.0) stod for 2 Tdr. 9 Potr. Rug. 5 Tdr. 13,5 Potr. Byg. 5 Skp. 10,5 Potr. Havre, 3 Rdl. 4 Sk. Penge og 2 Lpd. Smør.

om Landbrug. En Menneskealder hengik da ogsaa, før Reformen gennemførtes. »Visse Dage om Ugen« — umuligt! Og til Skade for Bonden selv! Det var da Peder Harpøths Mening. Hans 21 Hovbønder skulde saa sandelig være fri hele Maaneder ad Gangen.

En Undersøgelse af de Generalhoverireglementer, som Regeringen afkrævede Godsejerne, viser, at c. 40 Procent af Amtets Bønder forrettede Hoveri, medens Resten, Frihedsbønderne, var fritaget, i Reglen »mod Penges Afgift«. Bønderne var inddelt i Hold, som kaldtes »Roder«, »Lodder«, »Plove« eller »Gaarde«. Og hvert Hold havde sin Part af Hovedgaarden at drive. De skulde fælde, gøde, saa, harve, tromle, rense, høste, opbinde, sætte Korn sammen i Rader, rive Stubbene, opsanke Bygaks, rejse, røgte, baandbinde, indkøre og gulve Kornet, tærskke, rense og bære det paa Loftet samt køre det til Købstaden.

I øvrigt skulde Bønderne udføre Plidsarbejde: rense Aaer og Bække, reparere Diger, grave Tørv, vaske Faar og klippe dem, grave Møntørv, istandsætte øde Gaarde, skove Træer, tække, mure, tømre, brolægge, spinde Blaar, skovle Gaarden, føre Aske, Tørvesmul og gammelt Halm i Møddingen og meget mere. Engene skulde de naturligvis ogsaa bjærge. Hovdagene kunde her i Amtet stige til to Hundrede om Aaret af en jævntor Gaard. En stor Part var Spænddage. Redskaber medbragtes.

Var det store Landbrugs Fremgang og Trivsel betinget af gratis Arbejdskraft, saa maatte det opgives. 1796 drog en Hoverikommission fra Gods til Gods i Jylland for at søge Hoveriet afløst eller i det mindste faa en Overenskomst i Stand mellem Godsejer og Bønder. Det var paa høje Tid. Den 19. Juli under-

søgte en Landinspektør Bøndernes Tilstand paa Lergrav Gods. Det var en sørgelig Beretning, han der efter aflagde for den høje Kommission om Hr. Lundsgaards »30 Stykker Hovbønder«.

Bondepassiar om Hoveri gaar ofte ud paa at vise, hvor bravt man snød sit Herskab. Skern Bønderne fæstede helst Piger, der vejede godt og trippede smaat, saa de under Højbjærgningen paa Lundenæs kunde træde det mest mulige Hø ned i den bløde Eng. Gale Morten snød sig fri for Hoveri paa Vosborg, idet han indbildte Fruen, at han ingen Skjorte ejede.

Naar Herningholms Bønder kørte Korn til Ringkøbing — et Læs var tre Td. Rug — skulde de tage Lim med hjem fra Abildtrup. Forvalteren syntes, Læssene var for smaa, men Bønderne svarede, at det var, fordi de skulde gennem Vorgod Aa. Pigerne kunde være kry paa det. Med Riverne til Vejrs gik de og sang om Morgenen: vi skal til Ryssensten til Gilde. Men om Aftenen klynkede de: den forbandede Bøvling Hove.

Man sled sig næppe op paa Hovmarken. Naar Høet var i Lade paa Lundenæs, tog Mænd, Karle og Piger hverandre i Hænderne og dansede Tospring. Og saa blev de beværtede og fik hver en Mark i Drikkepenge.

Tienden var, som Navnet siger os, en Tiendedel af Kornafgrøden og maatte tages i Kærven. Før dette var gjort, maatte Bonden ikke bjærge sit Korn. Det gjorde nu Peder Jensen i Vejvad (1710) alligevel, hvorfor Sognepræsten kaldte ham en Tiendetyv. Retten kendte saadanne Ord døde og magtesløse, omend Peder burde have taalt et Ord af sin Præst.

Det var praktisk at akkordere om Tienden, og den ydedes (1766) ofte helt eller delvist paa Skæppen. Men det var en Vanskelighed, at Bønderne aldrig vilde tilstaa, at Avlingen var forbedret, naar de skulde akkordere med Husbonden, Præsten eller den, som havde Kongetienden i Fæste. At snyde Præsten sin Tiende fra ansaas for en af de smaa Synder.

Til Indfæstning, Landgilde, Hoveri og Tiende kom endnu Stats- og »Kommune«skatter, Smaaredsel, Højtidsoffer, Offer og Accidenser til Præst og Degn, saa vi forstaar, at Bonden i gamle Dage sad for store Udgifter. Man venter derfor ogsaa betydelige Indtægter, men der er ikke meget, der vidner om saadanne. Amtets Bøndergaarde 1683 havde gennemsnitlig kun 6,4 Td. Land pr. Td. Hartkorn eller i alt 32 Td. Land under Plov, og af dette laa mere end Halvdelen i Hvile. Høstudbyttet var 2—5 Fold. Brødkornet vurderedes højt, var i ganske særlig Forstand Guds Gave.

REFORMER, GULLASCH OG — KRISE

Vi er saa indlevet i den Tankegang, at Samfundstilstandene og Folketallet skal være i Udvikling. Saa dan har man ikke altid tænkt; man fødtes ind i et stillestaaende Samfund og mærkede ingen Udvikling. I sidste Trediedel af 17-hundrederne blev det anderledes. Folketallet tog til at vokse. Hvad skulde Stavnsbaand nytte? Der var jo Folk nok, ikke Plads til dem engang. I Læ af gamle Byer og Gaarde skød Gadehuse op som Paddehatte, og Folk gik paa Af-tægt i 50-aars Alderen. Øde Gaarde havde alene sin Aarsag i, at Bønderne ikke kunde besidde dem. Reformer trængte sig paa som en opstemmet Flods

Vande, om ikke en foruroligende stor Del af Befolkningen skulde blive Betlere og Almissemønder.

Udskiftning, Udflytning, Hoveriets Begrænsning, Udparcellering, retfærdig Fordeling af Ejendomsskatten, praktisk Tiendebetaling, Markfred, Frihed — det var Tidens Reformkrav, gennemførligt med eller uden Overgang til Selveje.

Og Reformerne fulgte Slag i Slag. Bønderne stimlede sammen til Aastedsmøder snart her, snart der i Selskab med Taksationsmænd, Landinspektører, Hoveri og Landvæsenskommissioner. Det var en særforstyrret Tid, hvor Reformiver og Træghed, Ængstelse og Dristighed, Forsigtighed og Vovemod tog Brydetag med hinanden. I gamle Protokoller staar Bøndernes egenhændige Underskrift, store kantede Bogstaver, og vidner om Udgangen af den gamle Tid.

Før Aar 1800 var det meste af Amtet udskiftet. Overgang til Selveje skete i et forrygende Tempo. Udparcellering og Godsslagtning var Tidens Løsen. Amtet satte Rekord. Sammenligning med det øvrige Land er ikke af Vejen. Endnu 1834 var 43 Procent af Landets Bondejord Fæstegods.

Men vi var skam blevet Selvejere. Og alting steg i Pris: Korn, Jord, Kreaturer. 1807 kostede en Td. Rug 6 Rdl., 1813 var den steget til 131 Rdl. En gammel Krikke kostede 800 Rdl. og kunde gøre sin Mand gældfri.

Det er let at se i gamle Skifter, hvorledes Gullaschnykker bredte sig. Men det fik jo en brat og hurtig Ende.

1824 var Prisen for en Td. Rug her i Amtet 1,64 Rdl., og en Hest vurderedes til 12—50 Rdl. som et halvt Aarhundrede tidligere. Jordværdien var lig Nul,

og Landbruget en dundrende Underskudsforretning.

Herremændene, der havde faaet et Læs værdiløse Pengesedler for afhændet Bondegods, var snart færðige; Parcellisterne, der havde købt Bøndernes Udmarker i dyre Domme, fulgte efter, og Gaardmændene var stærkt truede. Søndag efter Søndag stod Sognefogederne paa Kirkestævne og oplæste lange Lister over Gaarde, som Staten, Enkekassen eller private Kreditorer begærede til Tvangsauktion.

Folkesagnet har bevaret Mindet om mærkelige Købesummer, nogle Potter Brændevin, medens Restancen, som havde foraarsaget Katastrofen, og som ogsaa skulde betales, er gemt og glemt.

Hurtigst muligt fandt Bonden tilbage til sine gamle Vaner, Nøjsomhed og Sparsommelighed. Og den unge Husmandsstand havde jo næppe startet, før Ulykkesaarene kom; den havde god Træning i at savne. Men nu et Par Ord om Fattigplejen.

En Strøm af Havarister, talrige saa de udgjorde en femte Stand, drog i al den Tid, vi kender, hjemløs gennem Landet. For at hindre det tiltagende Betleri anordnedes 1708 systematisk Fattigpleje. En Menneskealder hengik dog med Snak og Udflugter, før Sognene bekvemmede sig til at udrede det fornødne i Korn og Penge. Og Skatteyderne »klagede sig alle vemodig, da det var over deres Formue og Evne«. Saa tog Fattigfolk atter Betlerstaven i Haand. Saaledes 1772. »Af Mangel paa Korn led mange Mennesker stor Nød og Hunger; thi Pengene var borte iblandt Folk, saa mangan en gik ud at betle, men kunde i visse Sogne ikke faa et Stykke tørt Brød at stille deres Hunger med, saa de jamrede sig og græd bitterlig af Hungers Nød«. Hr. Terkel fortæller videre

om en Families tragiske Sultedød fra dens Betlerfærd til Thy.

Stodderkonger jog Betlerne fra Sogn til Sogn. Man havde nok i sine egne. Efterhaanden som Fattigplejen tog fastere Form, opførtes Fattighuse, hvor nogle fik Husly, medens andre indtegnedes hos den laveste bydende.

Den voksende Husmandsstand voldte Samfundsstøtterne mange Bekymringer. »Før Nytaar har de fortæret deres Avl«. »Børnene løber ofte omkring halvnøgne med Hungeren malet paa deres Ansigter; et rædsomt Syn«. Saaledes skriver Pastor Fabricius fra Snebjerg og Tjørring. Det er den rene Ynk og Jammer, hvorhen man vender sig. »For Bonden gør Husmanden Arbejde for moderat eller uden Betaling; thi Gaardmanden henter hans Tørv...«

Daglejerhusmanden er nu snart en saga blott i Amtet. Og kun en historisk Undersøgelse kan udfinde, hvem der er Gaardmand, og hvem der er Parcellist. Subtraheres det gamle Gaardtal fra samtlige Landbrug, har vi Parcellisterne, dem der forvandlede Danmarks Overdrev til Indmark.

BRYLLUP OG BARSEL

At give blot et lille Begreb om, hvad Folkloristerne ved om disse Emner, vil føre alt for vidt. Og jeg benytter da mit eget Rustkammer. Min ældste Oplysning ser ganske hedensk ud.

Bondesønnen Hr. Jens, Sognepræst til Vinding og Vind Menigheder, gik 11. April 1560 til Aulum Præstegaard og friede til Jomfru Mette, som da var 12 Aar; han fik Ja; samme Aar drak de Fæstensøl, og da hun var 15 Aar, holdt de Bryllup. I 20 Aar fødte

hun ham 17 Børn og døde saa, hvorefter Hr. Jens tog sig en anden Kone.

Ægteskabet var en Handel. Kunde Kærligheden komme efter Brylluppet, d. v. s. Brudeløbet, var det godt.

1582 afskaffes verdslig Bortfæstning, Trolovelse skal ske ved Præst, være bindende og efterfølges af et kirkeligt Bryllup. Men Folk kunde ikke forstaa, hvorfor de skulde giftes, d. e. gives til hinanden, to Gange, og man flyttede sammen og levede som Ægtefolk efter Trolovelsen. Lovligt var det ikke; men en Begrænsning af Trolovelsens ægteskabsstiftende Karakter førte til dens Død. 1783 forbydes Gilder og Sammenflytning efter Trolovelsen, og 1799 bortfalder Præstens Medvirken, hvorefter man kun skulde gives til hinanden een Gang. Samtidig begyndte de unge at forlove sig paa egen Haand.

De havde vel gjort det alle Dage og nydt deres unge Kærlighedslykke. Fornuftægteskabet slog bløddende Saar i mange Hjerter. Søren Pedersen maatte 1823 betro sin lille Kæreste i Agerfeld, at nu skulde det have en Ende; han skulde giftes. Han gik saa til Madum, hvor han havde Familie, for at fri, besindede sig dog, da han saa, de sad og drak Kaffe en Søndag; thi det kunde Nr. Lund i Vinding minsajn ikke bære. Siden gav hans Broder i Mejrup ham Anvisning paa An Kjestin, der blev hans Kone og fødte ham fire Børn.

Else Katrine Frydendal i Vind, en venlig og fredfyldt Sjæl, snart 90 Aar, har ikke altid været en giftplaget Kone. Hun skildrer et Bryllup 1866 saaledes: Saa snart Gæsterne var indbudte, kom Kvinderne med Send: Høns, Æg, Smør, Faarelaar m. m., og de

fik et Sigtebrød med hjem igen til dem, der ikke skulde med til Brylluppet.

Naar Gæsterne kom, blev de hilst med Musik og beværtet med Kage og Brændevin. Derpaa blev de bænkedede omkring Bordene, hvor den stod paa Smørrebrød og Brændevin. Hjemkommen fra Kirken fik man atter Kage og Brændevin. Og saa fulgte æ On-

Fig. 19. Else Kathrine Frydendal
f. 19. Marts 1847.

den; Suppen søbedes af Fade, Stegen kom hel ind og skares for af fornemme Gæster; tredie Ret var Rødgrød efterfulgt af Vin og Søsterkage.

Efter æ Onden begyndte Dansen; Degnen bød Bruden op og førte hende efter første Dans hen til Brudgommen, der dansede anden Dans med hende; derefter dansede alle. Under Dansen blev der af og til budt Kager og Brændevin rundt. Ogsaa de, der spillede Kort, havde Snapsen ved Haanden.

Hen paa Aftenen spistes Mellemmad; Bordene bugnede af Kød, Brød, Smør og Brændevin; man

skar af, smurte og spiste efter Behag. Dansen fortsattes til Gamle Bojes Musik.

I Morgenbrækningen serveredes Grød i Fade, hvor til søbedes sødet Øl; derpaa kom Fade ind med Kød og Brød, det var atter Mellemmad, man spiste, og hertil hørte Brændevin.

En Del af Gæsterne kom derefter til Hvile i Bryl-

Fig. 20. Gammelt Ægtepar fra Hjermgaarde. Manden Jacob Jensen f. 1795 i Mejrup.

lupsgaarden, medens andre gik hjem for at samle Kræfter til Andendagsbrylluppet, hvis Strabadser kan samles i følgende Punkter: ¹⁾ Mellemmad og Kaffe, ²⁾ Dans og Dramme, ³⁾ Onden hen ad Aften: Sød suppe, Steg, Brændevin og Rismelsgrød, ⁴⁾ Hjemturen.

Med Rette siger man: der kommer Rimp efter Bojl.

Mange nulevende mindes nogle gevaldige tre Dages Bryllupper med Hovedslaget om Fredagen. Skikkene vekslede fra Egn til Egn og efter Formue og Lejlighed. En gennemgaaende Skik var det, at Præstekonen

pyntede Bruden. Fra Harboøre mindes et Bryllup med 22 Forridere. Da Biskop P. Madsens Broderdatter 1882 blev gift, holdtes intet Andendagsbryllup. Missionen havde da holdt sit Indtog; man sang Salmer i en Stue og dansede i en anden.

Naar Ægtefællen døde, maatte en ny snarest findes, hvis ikke den efterlevende vilde paa Aftægt. Og Kædeægteskaber kunde vare i hundrede Aar. Det er gamle Sager, sagde Manden, han giftede sig med Enken. Muligt hun dog overlevede ham og maatte holde en nærgaaende Frier fra Livet med Ordene: Ikke et Ord før Per er i æ Juer! Kirkebøgerne viser, at Enkemand ofte gifter sig med sin Tjenestepige, som velsagtens er kommet i Huset for at forestaa Husgerningen og har bestaaet Prøven. Smag og Behag var forskellig; i Rindum sagde man: Er hun kjøn? i Velling: ka en daans?, i Stavning: haar en naat, paa Holmsland: er en her fræ æ Land?

— Et Aars Tid efter Brylluppet var Ægtemanden gerne hos Præsten med godt nyt. Livet fornyedes dog kun med Livet som Indsats; der er kun kort mellem Tragedierne i de gamle Kirkebøger. En ung Kvinde med sit Spædbarn indført i eet Træk i Kirkebogens Dødsliste, og man ved Besked. Saks og Traad, den uforløste Kvindes nødvendige Effekter, i Kirkegaardsmuld, vidner ogsaa om spirende Liv, der kvaltes i Smerte.

Men gik det, som det skulde, blev Barnet i største Hast kristnet, hjemme eller i Præstegaarden, hvis der var for længe til Søndag. Barselgildet fulgte efter. Poul Hvergels første Barselgilde 1813 kostede ham 2200 Rdl. kurant, atten Vogne stærkt kørte de til Kirke. Det sidste Barn maatte de bære. Som falleret

fhv. gik Poul siden ovre i Vind, iført Knæbukser, langskødet Frakke og rød Toplue, og talte Visdomsord om Landbrugskrisen.

Man gav Børnene Slægtens gamle Navne; først opkaldtes Faderens, saa Moderens Forældre; siden hædrede man Arvetanter og Onkler. Afdød Ægtefælle nævnedes hurtigst muligt op i det følgende Ægteskab. Navneregisteret var lille. Christen, Jens, Peder, Niels, Poul, Mads; An, Maren, Karen, Mette og Kirstine forekommer dobbelt saa tidt i Vinding før 1800 som alle andre Navne tilsammen. Dødelighedsprocenten var den tredobbelte af vore Dages. Saa stod man da i gamle Dage tre Gange saa tidt som nu og græd ved en aaben Grav.

AFTÆGT OG DØD

Konsulent N. Offersen fortæller, at hans Far i He havde elleve Aftægtsfolk paa een Gang. Aftægt var den normale Form for Alderdomsforsørgelse; i øvrigt gik man paa Aftægt af forskellige Grunde: for at slippe fri for Arbejde og Ansvar, for at give Plads for de unge, og allerede som 48-aarig kunde en Gaardmand trække sig tilbage til Aftægtsstuen for at føre en Drivertilværelse Resten af sine Dage. Og han kunde opleve den Dag, da et nyt Hold Aftægtsfolk seled sig baglæns ud af Arbejdet. De hørte saa Gaarden til, som man sagde, selv om denne kom paa fremmede Hænder, ofte til stor Bekymring for Besidderen.

Enhver fornuftig Mand sikrede sig naturligvis kontraktlig en lukullisk Tilværelse Resten af sine Dage, før han afstod sin Gaard. Dertil hørte: seks Fag Hus, de tre med Loft, Vinduer, Døre, Bagerovn og Skorsten, fire Tønder Rug til Brød, tre Tønder Byg til

Fig. 21. Aftægtsfolk

Grød og Øl, tolv Pd. Tælle til Lys, halvanden Lispund tør Torsk, lige saa meget Skadefisk, to Lispund tørt Flæsk, een Skæppe Boghvedegryn og 10 Rdl. aarlig, fire Pund Smør om Maaneden og een—tre Potter Sødmælk daglig, Græsning til nogle Faar eller Uld, Kaaljord, Ildebrand, Opvartning, Pleje, Kirke- og Møllekørsel og en sømmelig Jordefærd.

Som Laan til deres Død kunde et Par Aftægtsfolk samme Aar (1808) udtage af Gaardens Indbo: deres Senge, en Rok, to Par Karter, et Stueur, en Jernbilægger, en Jerngryde til atten Potter og en til tre Potter, den Messing-Strygejern, de to Tekedler, den Messing-Kaffekande, de to Bakkelsjern, et Bord med Bænke, to Stole, to Kister, et Skab og det fornødne Køkkenudstyr.

Yngre Kontrakter sikrer Aftægtsnyderne Kaffe, Kandis og Cikorie, Luksusartikler som Sæbe og Soda og ikke at forglemme Tobak og Brændevin, c. een Pot om Ugen.

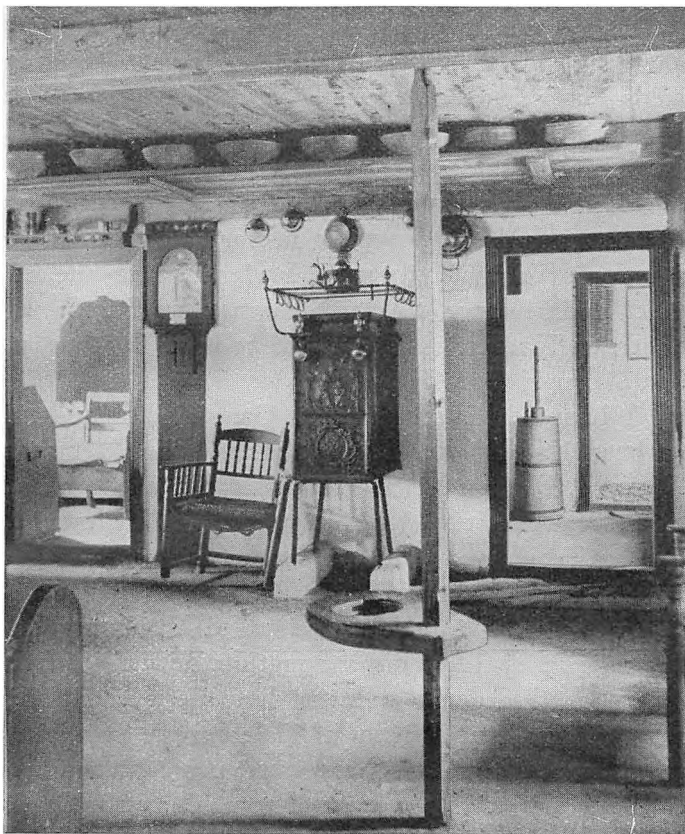

Fig. 22. Midtjysk Rondestue o. 1850.

H. P. H., fot.

I mange — vel de fleste Tilfælde — kom Ydelserne slet ikke til Udbetaling; men de gamle søgte Bord og Fad med de unge. Og Arbejdet for det fælles Hjem fortsattes.

Naar Fæstebonden eller hans Kone døde, holdt Herskabet — efter 1795 Herredsfogeden — Skifte. Og af gamle Skiftebreve kan man se, hvad der var i gamle Bondehjem af Bohave, uendelig simpelt og smaat i

Sammenligning med, hvad vi har, og med, hvad der allerede dengang fandtes i Præstegaardene. Jens Voldsteds Gangklæder var ved hans Død 1732: en sort Klædeskjortel, en ny Vadmel skjortel, en gl. graa do., en rød Klædesvest med tre Dus. Tinknapper, et blaat KlædesBryststykke med et Dus. Tinknapper, en Lædervest med Messingknapper, to Par Læderbukser, to Par sorte Vadmelbukser, et LæderBryststykke, en hvid Vadmelstrøje, to Par Strømper, tre Par Stont hoser, en Hat, en gl. Hat, en Kabuds, en Nathue, et Par Sko med Spænder, et Par do.

Af hans første salig Kones Gangklæder fandtes: en brun Kallemankes Kjortel, en ny Kjortel, et rødt Skørt, et blommet Kallemankes Skørt, et gl. brunt Skørt, et rødt Skørt, et gl. Skørt, en blaa Klædestrøje, en rød Trøje, en gl. do., en hvid Trøje, et sort Atlaskes Forklæde, et hvidt Forklæde, tre Lærredskra- ver, en sort Hue, to hvide Kluder med Kniplinger om.

Skønt der sjældent bliver noget for Børnene at arve — alt for Gaarden — udlover den efterlevende dog hyppigt sine Børn Masser af Dalere, naar de vokser til. Pengene maa vel saa have været paa Kistebunden, selv om Skiftet intet melder derom. Og efter Overgangen til Selveje, da selve Gaarden bliver Genstand for Arv, er der mange Vidnesbyrd om Velstand. Men da havde »æ Tider ogsaa rettet sig lidt«.

Aldrig glemte Bonden at sikre sig en hæderlig Begravelse. De nødvendige Ting opregnes saaledes 1765 i Klejnstrup: Kiste og Lagen, Præst og Degn, Øl og Brød, Piber og Tobak — i alt 8 Rdl.

MANDS MINDE

Landet fik et nyt Udseende efter Reformerne, gamle Landsbyer forsvandt for langt senere at afløses af nye Former for samlet Bebyggelse.

Kriseaarene lærte Folk, at Prioritetsrenten ikke var lettere at udrede end den gamle Landgilde, og mange Bønder gjorde sig gældfri i den følgende Tid. Bønderne ved Nørre Vosborg, skriver H. C. Andersen 1859, boede i rige pyntelige Gaarde. De var oplyste, herlige Folk og dertil saa beskedne. — De gamle vil fra alle Sogne kunne nævne Bønder i Snesevis, som sad kvit og frit ved deres Gaarde og havde Penge paa Rente.

Men derfor var det ikke ene Idyl. Der klages over Mangel paa Tjenestefolk, en Mangel, »der havde sin Aarsag i, at Karle og Piger hellere løb sammen i Haab om at ernære sig paa en Hedelod end at tage Tjeneste«. Imidlertid var en »talrig Flok af vordende Tyende i Opvækst«. Humør og Initiativ øgedes; Provst Krag i Hjerm ombyttede sine Pløjestude med Heste, fordi Studenes Langsomhed gjorde ham mismodig. Ole Kirk holdt 30 Kreaturer paa sin 7—8 Tønders Gaard, og Degnen i Vinding opbrød 50 Tdr. Land Hede og avlede (1842) 100 Tdr. Kartoffler.

Saa hidsige var dog ikke alle. Hellere staa sin Lykk' op end rend'n ind, var nogles Valgsprog. Hvorfor det hæsblæsende Jag bort fra sig selv. Udviklingen skred kun langsomt frem. Kornsegle kendtes og brugtes endnu i Begyndelsen af Aarhundredet. Omkring 1830 hører man Tale om Svingplove, men ingen tror paa det nymodens Kram. Til Hjulploven med den tre Alen lange Aas hørte en Karl og en Dreng samt 3—4 Bæster eller Stude; men der var lettere Former,

som et Par Heste kunde trække, og man brugte dem til o. 1870. Kaalrabi og Turnips var ogsaa kendt o. 1830, men de havde ingen Interesse, da de ikke som Kartofler lod sig opbevare i Batterier om Vinteren. 1885 saa Konsulent N. Offersen for første Gang en Roemark paa en Rejse til København. Faa Aar efter reflekterede Eskild Toft og fem andre He-Bønder paa

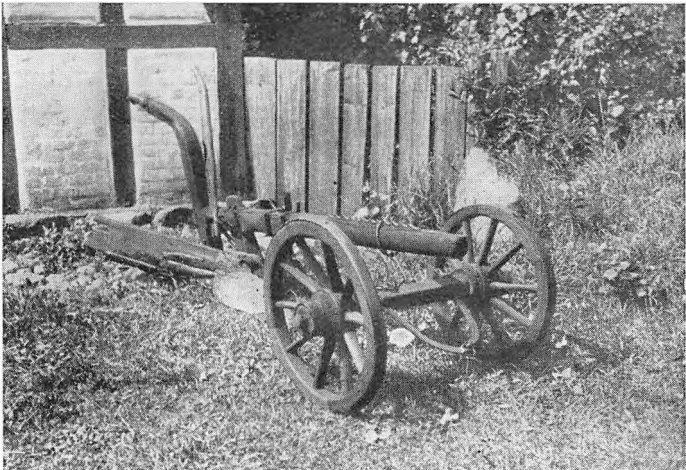

Fig. 23. Hjulplov.

H. P. H., fot.

en lille knebrende Roesaamaskine, men opgav dog at købe den. 1890 saa Knud Peder Vad for første Gang Oliekage, som forevistes Eleverne paa Thune Landbrugsskole.

Avlen var lille og Besætningen lille det meste af Aarhundredet, og man undres over, hvad Bønderne gik og drev med fra Sol stod op, til Sol gik ned. Men vi maa huske, at Redskaberne var tunge og primitive. Og Bønderne i Amtet fik i hvert Fald Ry for Flid, et Ry der næppe alene kan skyldes deres egen Veltalenhed.

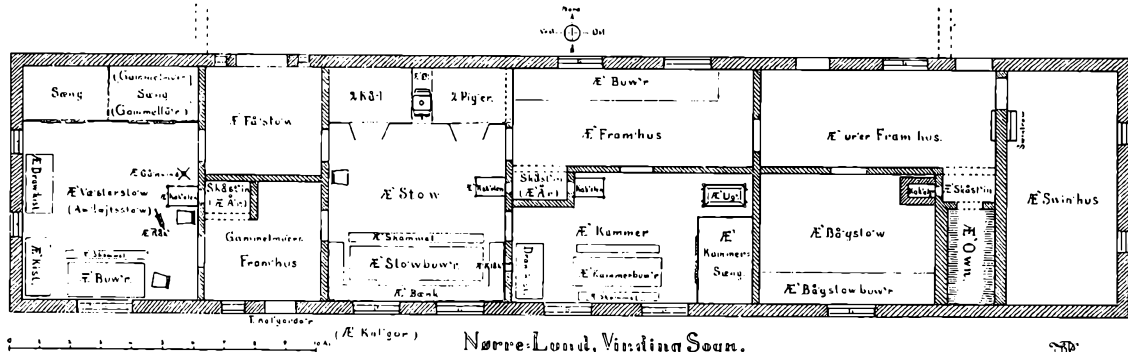
Kvinderne havde nok at gøre; de skulde karte, spinde, væve, sy, brygge, bage, slagte, støbe Lys, kærne Smør, lave Ost og meget mere. Hovedrensningen ind under Jul var et Slid. Borde og Døre, alt umalet Træværk, skulde skures, Lyng og Halm i Sengene fornyes, Halmmaatter flettes til de mugne Ydervægge. Grisen skulde slagtes, Bagværket skulde vare til Kyndelmisse.

I lange Vinteraftener øvedes Husflid og Haandværk. Ved Tællepraasens Lys forplantedes Bondens Viden fra Slægt til Slægt.

Evald Tang Kristensen og Kolleger optegnede Rub og Stub, før det gik i Glemmebogen. Snakkelysten øgedes ved en Kaffepunch. Det varmer, sagde Jyden, han sad ved den ellefte. Graversdag faar Snakken Ende. Saa gaar man i Seng ved æ lys' Aftener. Faarene jages ud. Hjorddrengen kommer i Plads.

Graversdaa ska æ Foer
ta æ Lam ved si Loer
og tak si Husband for en guer Oer.

Men lad os til Slut kikke helt indenfor til den gamle Bonde. Se paa Peder Vads Tegning og lad hans Gløser fortælle, hvad de kan. Saadan boede Lundbonden og som ham Tusinde andre for et Hundred Aar siden. Og saadan blev han boende til ind i 70'erne, da der endnu var gode gamle Tider. Man tog sin Madpakke med til Bys og spiste den til en Dram hos Købmand Schou. En kan snart e't være det bekendt længer, sagde en Mand en Dag fra Norden Holstebro. Kan du e't være di' Brød bekendt! svarede Pæ Vad og sank Drammen.

Nørre-Lund, Vinding Sogn.
Grundplan af det gamle Stuehus, udført omkring 1805.

19
36

Børnehjemsforstander Peder Vad, Herning, har tegnet denne Grundplan og modtaget mange Oplysninger om den gamle Gaard af sin Far, der fortæller: Over Bedstefars Seng var et Hængeskab til hans Papirer; i Kisten var hans Kisteklæder; Bedstemors Dragkiste havde hun medbragt fra sit Hjem i Mejrup. I Stuens to Alkover havde Karlen og Pigen deres Soveplads. Alkoverne var alle lukkede med Panel og Omhæng, Ydervæggene var beklædt med Halmmaatter, i Bunden laa Lyng og Halm, et Eldorado for Mus og andre Smaadyr. I Væggen mellem Stuen og Sovekammeret var et Ur med Skive og Viser i begge Stuer. Der var intet Spisekammer; Kødet hang i Røgstiven, Grovbrødene laa paa Loftet, Fløden stod i en sort Lergryde, Mælken i Sæ'ter paa Hylder under Loftet i Stuen; Skeer, Knive og Gafler samt afskaaret Brød laa i Bordskuffen. De tre Skorstene var helt aabne, Gulvene var af Ler, Teglsten eller pikkede. Alle Vinduer var forsynet med Jernstænger for at vanskeliggøre Indbrud.

OG SIDEN

Det lod sig ikke gøre mere at følge gammel Sæd og Skik. Redskaber og Indbo, godt nok i gamle Dage, godt nok i Gorm den Gamles Tid, kom paa Mødslingen eller Loftet, hvor Trøstrup og H. P. Hansen siden fandt det. Gamle Meninger stempledes som

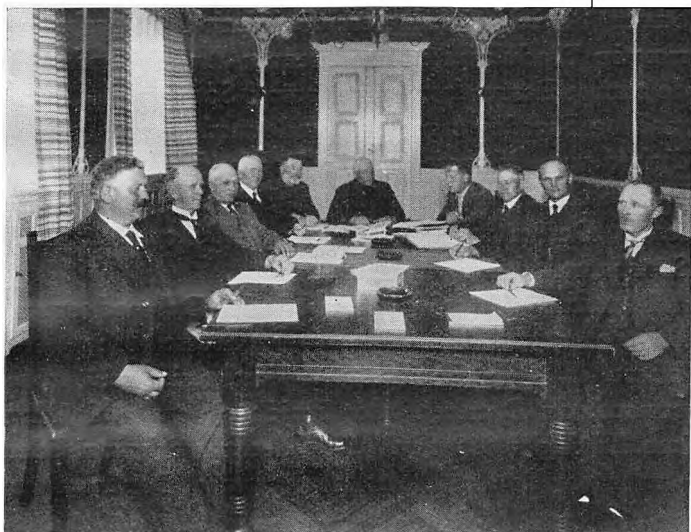

Fig. 24. Struer Andelssvineslagteris Bestyrelse.

Overtro, mens Indre Mission slog Rod i Sindene. Folkelig, faglig og politisk Vækkelse fandt Vej til de fjerneste Egne. Gamle Aftægtsfolk spaaede al Landsens Ulykke, mens Frihedsaarhundredets sidste Slægtled løste Medlemskort til en halv Snes Foreninger.

Hvor ungt er ikke alt det, som udgør vor materielle Kultur: Petroleumslampen, det elektriske Lys, Svingploven, Selvbinderen, Cyklen, Bilen, endeløst at forsøge en Opregning!

Siden 1883 har Bønderne i Amtet rejst 118 Andelsmejerier, som tillige med 7 Privatmejerier 1935 indvejede 354,9 Mill. kg Mælk fra 15,583 Interessenter. Der er i Amtet 69 Brugsforeninger foruden Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening, der alene har 70 Kredse fra Ribe til Hjørring. 1935 leverede Amtets Bønder 250 Tusind Eksportsvin, hvoraf 95 Tusind til Struer Andelssvineslagteri. Solidarisk Samarbejde, mægtig Produktivitet kendetegner Andelsbonden. I de mange Bestyrelser saavel som i Sogneraad, Amtsråd og Rigsdag tager han Sæde med samme Frimodighed som tidligere ved sin Bordende.

Udparcelleringen tog fornyet Fart efter Husmandsloven. Der er indtil 1. Oktober 1936 oprettet 1523 Statshusmandsbrug i Amtet.

I det flittige Arbejde tager Kvinden Del med samme Dygtighed som hendes henfarne Søstre. Men — — Haaret er klippet, hendes Søn klæder sig som Kronprinsen, og Datteren taler Højdansk saa godt, hun kan. En daglig Styrregn af Verdenspaavirkning slider stærkt paa de sidste Rester af gammel Bondekultur.
